

його реєстру, як і за межі 30-х рр. ХХ століття. А варто звернути увагу на такі перспективні слова та форми їх творення, як: *висолодник, віяло, закладинка, запиляч, лишка, наснага, облямівка, ogriv, приморозок, розрібка, стрімниця, фус, циндра; залютування, загаяння, пофарбовання, розводнення, тужавіння; вимінний, відвоглий, відпиховий, об'ємовий, окоруховий; бубнявити, зугліти, гранити, кругліти, крапліти, розмикати(дужки), зогчуватися, стулятися* тощо. Простежується й те, що укладач намагався подавати українські лексеми з префіксами, відмінними від префіксів у російських термінах. Наприклад, серед запропонованих українських відповідників до російських слів з префіксом *за-* є ще терміни з префіксами *ви-, з-, на-, пере-, по-, при-, с-, у-, без префіксові моделі*, коли у словнику 1998 р. знаходимо *за(о)-, ви-, с-, по-, у-*, безпрефіксові та описові. Але кількість таких лексем в останньому словнику є значно меншою, ніж у «Проекті» 1928 р.

Лексикон академічного словника містить терміни й зі словника Х. Полонського, й зі словників періоду після 30-х рр. ХХ ст. Останні легко впізнати за невластивими нашій мові моделям словотвору, що їх примусово прищеплено за періоду русифікації: *закриваючий* (невластиве *-ючи*), *об'ємний* (замість *об'ємовий*), *обробка* (невластивий віддієслівним іменникам суфікс *-ка*) тощо. Обсяг калькованих термінів у сучасному словнику є приблизно в 10 разів більший, ніж у словнику Х. Полонського. Кількість українських відповідників з тим самим префіксом, що й у російських термінах, є також більшою в лексикографічному виданні 1998 р.

1. Полонський Х. *Словник природничої термінології (Проект)*. – УАН, ІУНМ. *Природничий відділ. Матеріали до української термінології та номенклатури, т. ІХ, Київ, ДВУ, 1928, VIII+262 с. [ЦНБ 1) ВИ 6405/11; 2) В 62823; БС 4006/11]*. 2. *Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / уклад. В. В. Гейченко, В. М. Завірюха, О. О. Зеленюк та ін.* – К.: *Наук. думка, 1998.* – 892 с.

УДК 800

Роман Рожанківський

Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології
Держспоживстандарту України та Міністерства освіти і науки України

ВИДОВІ ПЕРФЕКТИВИ ДВОВИДОВИХ БЕЗПРЕФІКСНИХ ДІЄСЛІВ ЧУЖОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА *-УВА(ТИ)*

© Рожанківський Р., 2007

Досліджено наявні двовидові безпрефіксні дієслова чужомовного походження на *-ува(ти)* разом з їхніми префіксними перфективами з метою виявити стан і можливості утворення видових пар.

The existent two-aspectual prefix-free foreign-origin “-ува(ти)” ending verbs together with prefix perfective verbs are investigated for the purpose of discover the condition and possibility to constitution the aspectual pairs.

Термінологи та лексикографи вже не раз намагалися виробити простий спосіб перетворення нехарактерних для української мови двовидових дієслів на видові пари, бо це сприяло б їх однозначному зрозумінню в нормативних документах і науково-технічних текстах. Зникає також потреба прискіпливо досліджувати контекст, ще й, можливо, безрезультатно в разі відсутності темпоральних прислівників (*давно, вже, сьогодні, завтра, згодом* тощо) [1, с. 231].

Так у [2] запропоновано унормувати творення імперфективів від найпродуктивніших двовидових (префіксних і безпрефіксних) дієслів на **-ува(ти)** за допомогою суфікса **-овува-**, оскільки похідні форми від таких імперфективів уже подано в деяких словниках: *компенсовуваний, комутовуваний, ізолювуваний* [3]; *базовуваний, газифіковуваний, ідентифіковуваний* [4]. Підкреслено, що «суфікс **-ува-** є основним засобом морфологічного оформлення дієслівних основ іншомовного походження на українському ґрунті».

Проте треба взяти до уваги деякі ствердження, факти та норми. У [1, с. 227] зазначено, що «Активніше й послідовніше утворюються кореляти недоконаного виду до дієслів доконаного виду, які постали префіксальним, префіксально-суфіксальним та префіксально-суфіксально-постфіксальним способами». Нема жодного прикладу імперфективації безпрефіксного дієслова хоч яким-небудь суфіксом з усіх можливих (**-ува-**, **-овува-**, **-ва-**, **-а-**, **-и-**).

Дуже просто й переконливо пояснено потребу перфективації (а не імперфективації) безпрефіксних дієслів чужомовного походження: переважна їх частина «є дієсловами недоконаного виду, або двовидовими. Тому єдиним способом утворити видове протиставлення в них є перфективація. Вона відображає загальну тенденцію до формального вираження видових відмінностей, яка виразно простежувалася й раніше у видовій структурі дієслів сучасної української мови.» [1, с. 233]. Отож, імперфективація безпрефіксного двовидового дієслова не створить видової пари, а лише непотрібно додасть до наявного ще одне дієслово недоконаного виду (*компенсований + **компенсовуваний**; базований + **базовуваний***).

Такі висновки цілком підтверджує дослідження дієслів на **-овува(ти)**, зібраних з інверсійного словника [6] до СУМ словника [5]. Виявлено, що СУМ містить 805 дієслів на **-овува(ти)** (*вибракóвувати, відбуксóвувати, нафарбóвувати, обґрунтóвувати, зашифрóвувати, отаксóвувати, перебудóвувати, розшифрóвувати, спростóвувати, унормóвувати*, тощо), з них 803 з префіксами (**в-**, **ви-**, **від**, **до-**, **доо-**, **з-**, **за-**, **на-**, **над-**, **о-**, **об-**, **пере-**, **під-**, **по-**, **пови-**, **поз-**, **поза-**, **пона-**, **попере-**, **попід-**, **пороз-**, **при-**, **роз-**, **с-**, **у-** тощо). Лише два дієслова безпрефіксні (*арештовувати, організовувати*), тобто утворюють неправильні імперфективи. Можливо, що це наслідок впливу російської мови, де, на відміну від української мови, такі імперфективи (арештовувать, організовувать) цілком на своєму місці. Зауважмо, що в [7, т. 1, с. 5] подано видову пару *арештувати, заарештувати*, а не *арештовувати, арештувати*, як у [5, т. 1, с. 58]. Дієприкметників на **-овува(ний)** усього 18, з них 2 безпрефіксні (*організовуваний, колонізовуваний*).

Усі подальші дослідження безпрефіксних дієслів чужомовного походження на **-ува(ти)** виконано на підставі лише академічних наукових праць і словників. Потрібні двовидові дієслова зібрано з [8] – найсучаснішого великого академічного словника української мови, щоб не обмежитися лише даними СУМ [5] з інформацією принаймні 30-річної давності. В інверсійному словнику [6] розшукано наявні перфективи до кожного двовидового дієслова, а також ще – нові (додаткові) перфективи у [8]. Усього зібрано інформацію про 282 безпрефіксні двовидові дієслова чужомовного походження на **-ува(ти)** та про всі наявні префіксні перфективи від цих дієслів у двох словниках [6; 8]. Дані, отримані з цих двох словників, розрізняльно позначено.

Урешті, на підставі тлумачень із СУМ з'ясовано лексичне значення кожного двовидового дієслова й кожного з перфективів (дієслів док. виду) від цього дієслова. Оскільки «Основною умовою утворення видової пари є тотожність лексичних значень дієслів і їхні відмінні видові значення» [1, с. 225], то розшукано пари, де обидва дієслова (двовидове й док. виду) однаково лексично витлумачено в [5]. Розшукано всього 19 видових пар (двовидове дієслово, префіксне дієслово док. виду), що становить лише 6,7% від загальної кількості досліджуваних двовидових дієслів. Ось готові й признані видові пари, які зафіксовано в СУМ:

спрофілюва́ти док. до профілювати ;	програду́юва́ти док. до градувати ;
стероризува́ти док. до. тероризувати ;	зромантизува́ти док. до романтизува́ти ;
просилабізува́ти док. до силабізувати ;	зреалізува́ти док. до реалізувати ;
спаралізува́ти док. до паралізувати ;	скристалізува́ти док. до кристалізувати ;
простерилізува́ти док. до стерилізувати ;	змістифікува́ти док. до містифікувати ;
скалькува́ти док. до калькувати ;	зреформува́ти док. до реформува́ти ;

спрофанувати док. до **профанувати**;
зорієнтувати док. до **орієнтувати**;
продезинфікувати док. до **дезинфікувати**;
протелеграфувати док. до **телеграфувати**.

прохронометрувати док. до **хронометрувати**;
спарашутувати док. до **парашутувати**;
зрезюмувати док. до **резюмувати**;

Видові кореляти утворено префіксами **с-** (7 разів), **з-** (6 разів), **про-** (6 разів). Ці дані, отримані з невеликої вибірки, не зовсім збігаються зі ствердженнями [1, с. 228], що основними засобами творення корелятів док. виду є префікси **по-** та **з-/с-**, рідше вживають префікси **на-**, **за-**, а префікси **в-/у-**, **о-**, **при-**, **про-** застосовують лише для деяких дієслів. Префіксів **по-**, **на-**, **за-** нема зовсім, а **про-** неочікувано виявився так само актуальним, як **-з** чи **-с** окремо.

У СУМ виявлено ще 18 пар, члени кожної з яких мають тотожні лексичні значення. Ще 4 такі лексичні пари з двовидового дієслова й перфектива не є видовими через те, що «Дієслова недоконаного виду (і двовидові – *авт.*), які виражають дії, процеси та стани, що не передбачають досягнення своєї внутрішньої межі, є неграничними, а отже, й неспроможними мати співвідносні дієслова доконаного виду, що означають цілісну дію або цілісний процес чи стан» [1, с. 225]:

звувльгаризувати – **вувльгаризувати**;
зденаціоналізувати – **денаціоналізувати**;

зdiskредитувати – **diskредитувати**;
спопуляризувати – **популяризувати**.

Конкретніші пояснення: «Префіксальні кореляти доконаного виду можуть мати тільки граничні дієслова недоконаного виду, до яких належать насамперед ті, що означають конкретні фізичні дії, різні види інтелектуальної діяльності людини, становлення ознаки у звичайному або більшому ступені її вияву тощо» [1, с. 227].

В інших 14-и лексично тотожних парах із СУМ дієслова очевидно граничні (курсивом наведено питома українські синоніми), тому йдеться про повноцінні видові пари, яких досі офіційно не зафіксовано:

проінформувати – **інформувати** *повідомляти*;
поінформувати – **інформувати** *повідомляти*;
здеформувати – **деформувати**;
зарезервувати – **резервувати**;
скоординувати – **координувати** *узгоджувати*;
проінспектувати – **інспектувати** *перевіряти*;
проінструктувати – **інструктувати** *наставляти*;
поінструктувати – **інструктувати** *наставляти*;
заасфальтувати – **асфальтувати**;
зматеріалізувати – **матеріалізувати**;
злокалізувати (обмежити що-небудь певним місцем; не допустити його поширення, розповсюдження) – **локалізувати** (обмежувати певним місцем, не допускати поширення чого-небудь);
здеморалізувати (викликати деморалізацію) – **деморалізувати** (викликати деморалізацію)
сполонізувати – **полонізувати**;
запротоколювати – **протоколювати**.

Ще 2 двовидові дієслова та їхні префіксні перфективи утворюють майже тотожні лексичні пари за тлумаченнями в СУМ, наприклад:

марке[і]рувати *робити борозенки маркером для сівби*;
промарке[і]рувати *зробити борозенки маркером*.

Ототожнити лексичні значення можна легкими й корисними змінами в тлумаченнях. Йдеться про звичайне впорядкування, унаслідок якого отримуємо:

марке[і]рувати *робити борозенки маркером (зазвичай у землі для сівби)*;
промарке[і]рувати *зробити борозенки маркером (зазвичай у землі для сівби)*.

Від деяких (21-го) двовидових дієслів із СУМ утворено лексично нетотожні префіксні перфективи, але й тут деколи можливе впорядкування, наприклад:

блокувати 1. *робити блокаду*, 2. *закривати проїзд*; **зблокувати** *перешкодити подальшому вияву чогось*.

Упорядкувавши тлумачення, матимемо:

блокувати 1. робити блокаду, 2. закривати проїзд, 3. перешкоджати подальшому вияву чогось;
заблокувати 1. зробити блокаду, 2. закрити проїзд, 3. перешкодити подальшому вияву чогось.

Для 44-х двовидових дієслів і утворених від них префіксних дієслів неможливо визначити їхню лексичну тотожність або нетотожність через відсутність лексичних тлумачень. Тут найбільше двовидових дієслів із СУМ, до яких у [8] подано префіксні перфективи. Деякі двовидові дієслова разом з префіксними перфективами взято цілком із [8] (у СУМ їх нема), наприклад: **архівувати** – **заархівувати**; **політизувати** – **заполітизувати**; **лібералізувати** – **злібералізувати**; **структурувати** – **проструктурувати** тощо.

У СУМ для 147 двовидових дієслів досліджуваного типу цілком відсутні префіксні перфективи, наприклад до: **екстрагувати**, **аранжувати**, **синтезувати**, **схематизувати**, **протезувати**, **моторизувати**, **поляризувати**, **систематизувати**, **централізувати** тощо. Це означає, що для граничних двовидових дієслів можна без будь-яких перешкод утворити оптимальні кореляти доконаного виду, наприклад такі: **зекстрагувати**, **заранжувати**, **зісинтезувати**, **засхематизувати**, **спротезувати**, **змоторизувати**, **споляризувати**, **зісистематизувати**, **зцентралізувати**.

Подібну процедуру легкого добору перфективів-корелятивів можна виконати і над граничними дієсловами із групи 29-ти «одиноких» двовидових дієслів, наявних лише у [8], протлумачивши й оприлюднивши їхні лексичні значення. Проте визнають такі нові видові пари не скоро: доведеться почекати поки дієслівні префікси, жоден з яких не є виразником лише доконаного виду, знейтралізують свої словотвірні значення, що відбувається вибірково й повільно [1].

Загальні висновки такі, що проблема створення видових пар із безпрефіксних двовидових дієслів чужомовного походження та їхніх префіксних перфективів не є безнадійна. Якщо дуже постаратися й упорядкувати невдалі тлумачення значень дієслів двовидових і доконаного виду, то можна очікувати навіть 70%-го додатного результату.

Подаючи в словнику видову пару з префіксним перфективом, треба вказати, де цей перфектив шукати, наприклад «**док. вид див. проградуювати**».

1. *Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.* 2. *Васенко Л., Дубічинський В., Кривець О. Деякі проблеми унормування форм запозичених двовидових дієслів // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка»: Проблеми української термінології, 2006. – № 559. – С. 127–131.* 3. *Російсько-український науково-технічний словник / В. Перхач, Б. Кінаш. – Львів, 1997. – 456 с.* 4. *Новий російсько-український політехнічний словник / М. Зубков. – Харків: Гриф, 2005. – 952 с.* 5. *СУМ – Словник української мови в 11 тт. – К.: Наук. думка, 1970–1980.* 6. *Інверсійний словник української мови. Відпов. редактор С. Бевзенко. – К.: Наук. думка, 1985.* 7. *Російсько-український словник у 3-х томах. Гол. Ред. акад. А. Кримський, акад. С. Єфремов. – К.: 1924–1932.* 8. *Словники України. – електронне видання, версія 1.5. – К.:, 2005. – понад 233 тис. слів.*